

поведінку разом з біологічними чинниками. І в цьому відношенні можна вести мову про єдність соціального та індивідуального в особистості, тобто у поясненні поведінки чоловіків і жінок за тієї чи іншої ситуації має смисл як соціальне, так і особистісне.

Список використаних джерел

1. Безменова Н.А. Неориторика: проблемы и перспективы / Н.А.Безменова//Семантика. Коммуникация. Стил. – М., 1991.
2. Гурвич С.С. Основы риторики / С.С.Гурвич, В.Ф.Погорелко, М.А.Герман. – К., 1988. – С.20-28.
3. Львов М.Р. Риторика / М.Р.Львов. – М., 1995. – С.101-161.
4. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория / А.К.Михальская. – М., 1998. – С.154-232.
5. Перельман Х. Новая риторика: Трактат об аргументации / Х.Перельман, Л.Ольбрехт-Тштека//Язык и моделирование социальных взаимодействий. – М., 1987.

In this article described to the feature of морально-психологічногого context of intercourse. In the treatment of sex and its role in communication are important as biological and cultural beginning: cultural norms influence our behavior and relationships with biological factors. And in this respect can speak of the unity of social and individual to individual, ie, in explaining the behavior of men and women in a particular situation has meaning as a social and personal.

Keywords: morality, morally are психологічні factors, ethics values, moral norms and principles, social prevailing, cultural norms.

Отримано: 16.06.2010

УДК 373.2.091

Т.Л. Опалюк

Фізіологічні і психологічні аспекти адаптації дитини до школи

Стаття присвячена проблемі адаптації дитини до навчання у школі. Розглянуто, зокрема, основні фізіологічні і психологічні аспекти адаптації дитини до школи.

Ключові слова: адаптація дітей, дезадаптація, адаптація в соціумі, сприйняття.

Стаття посвящена проблемі адаптації ребенка к учебе в школе. Рассмотрены, в частности, основные физиологические и психологические аспекты адаптации ребенка к школе.

Ключевые слова: адаптация детей, дезадаптация, адаптация в социуме, восприятие.

Проблема адаптації дитини до навчання у школі є однією з найактуальніших проблем сьогодення.

Адаптація в соціумі – це засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства загалом і досвіду того конкретного середовища, до якого людина належить.

Вступ до школи знаменує собою початок нового вікового періоду в житті дитини – початок молодшого шкільного віку, провідною діяльністю якого стає навчальна діяльність.

Зі вступом до школи в житті дитини відбуваються істотні зміни, корінним чином міняється соціальна ситуація розвитку, формується новий для дитини вигляд діяльності – навчальна діяльність.

5-4 роки – “Я сам” – гра з предметами (кубики, м’ячики).

5-6 років – “Я – пілот” – ролева гра.

6-7 років – “Я – учень, я – школяр” – навчальна діяльність.

На основі цієї нової діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення: у центр свідомості висувається мислення. Таким чином, мислення стає домінуючою психічною функцією і починає визначати поступово і роботу всіх інших психічних функцій (пам’яті, уваги, сприйняття). З розвитком мислення інші функції теж інтелектуалізуються і стають довільними.

Л.С. Виготський відзначав інтенсивний розвиток інтелекту в молодшому шкільному віці. Розвиток мислення призводить, у свою чергу, до якісної перебудови сприйняття і пам’яті, перетворенню їх в регульовані, довільні процеси.

Розвиток теоретичного мислення, тобто мислення в поняттях, сприяє виникненню до кінця молодшого шкільного віку рефлексії (дослідження природи самих понять), яка перетворює пізнавальну діяльність і характер відносин до інших людей і до самого собі.

Під впливом навчання пам’ять розвивається в двох напрямках:

– посилюється роль і питома вага словесно-логічного, смислового запам’ятовування (в порівнянні з наочно-образним);

– дитина опановує можливістю свідомо управляти своєю пам’яттю і регулювати її прояви (запам’ятовування, відтворення, пригадування).

У розвитку сприйняття велика роль вчителя, який спеціально організовує діяльність учнів по сприйняттю тих або інших об’єктів, учить виявляти істотні ознаки, властивості предметів і явищ. Одним

з ефективних методів розвитку сприйняття є порівняння. Сприйняття при цьому стає глибшим, кількість помилок зменшується.

Можливості вольового регулювання уваги в молодшому шкільному віці обмежені. Якщо старший школяр може примусити себе зосередитися на нецікавій, важкій роботі заради результату, який очікується в майбутньому, то молодший школяр зазвичай може примусити себе наполегливо працювати лише за наявності “близької” мотивації (похвали, позитивної відмітки). У молодшому шкільному віці увага стає концентрованою і стійкою тоді, коли навчальний матеріал відрізняється наочністю, яскравістю, викликає у школяра емоційне ставлення.

Змінюється зміст внутрішньої позиції дітей. Вона в перехідний період більшою мірою визначається взаєминами з іншими людьми, перш за все з однолітками. У цьому віці з’являються домагання дітей на певне положення в системі ділових і особових взаємин класу, формується достатньо стійкий статус учня в цій системі.

На емоційний стан дитини все більшою мірою починає впливати те, як складаються його стосунки з товаришами, а не тільки успіхи в навчанні і відносини з вчителями.

Істотні зміни відбуваються в нормах, якими регулюються відносини школярів один одному. Якщо в молодшому шкільному віці ці відносини регламентуються в основному нормами “дорослої” моралі, тобто успішністю в навчанні, виконанням вимог дорослих, то до 9-10 років на перший план виступають так звані “стихийні дитячі норми”, пов’язані з якостями справжнього товариша.

В цілому за час навчання дитини в початковій ланці школи у нього повинні сформуватися такі якості: довільність, рефлексія, мислення в поняттях; він повинен успішно освоїти програму; у нього повинні бути сформовані основні компоненти діяльності; крім цього, повинен з’явитися якісно новий, “доросліший” тип взаємин з вчителями і однокласниками.

Процес фізіологічної адаптації дитини до школи можна розділити на кілька етапів або періодів, кожен із яких має свої особливості і характеризується різною мірою напруження функціональних систем організму. Те, як проходить цей процес, які зміни в організмі дитини наявні при адаптації до школи, протягом багатьох років вивчали спеціалісти в галузі медицини (М.В. Антропова, М.М. Кольцова, О.Г. Хрипкова). Ці комплексні дослідження включали вивчення показників вищої нервової діяльності, розумової працездатності, стану серцево-судинної системи, системи дихання, ендокринної системи, стану здоров’я, успішності, режиму дня, навчальної активності на уроках. Таке комплексне і всебічне вивчення змін, що

відбуваються в організмі, поряд з оцінкою стану здоров'я та найважливіших педагогічних аспектів навчання дало можливість отримати достатньо повну картину процесу адаптації. Далі варто виділити три основних етапи адаптації.

Перший етап – орієнтовний, коли у відповідь на весь комплекс нових впливів, пов'язаних із початком систематичного навчання, бурхливо реагують усі системи організму. Ця “фізіологічна буря” триває два-три тижні. На цьому етапі організм дитини витрачає все, що в нього є, та іноді і “бере у борг”, що свідчить про надзвичайно високу “ціну” плати за цей період. Тому вчителю важливо пам'ятати про дану особливість.

Другий етап – “буря” вгамовується, “ціна” знижується. Помітне нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить певні отримані (або близькі до отриманих) варіанти реакцій на ці впливи.

Третій етап – період відносно стійкого пристосування. Коли організм знаходить найбільш оптимальні варіанти реагування на навантаження, які вимагають меншої напруги всіх систем. Яку б роботу не виконував школяр, чи то розумова робота із засвоєнням нових знань, чи то статистичне навантаження, чи то психологічне навантаження спілкування у великому колективі, кожна із систем організму повинна відреагувати своїм напруженням, своєю роботою. Тому чим більша напруга буде “видавати” кожна система, тим більше ресурсів витратить організм. Але можливості дитячого організму далеко не безмежні, а тривала, напружена, пов'язана з ним утома і перевтома можуть завдавати значні шкоди здоров'ю дитини.

Розгляд фізіологічних аспектів адаптації дає можливість здійснювати управління процесом навчання, сприяє розумінню вчителем можливості уникнення надмірної інтенсифікації навчальної праці. Відповідно до цього необхідно будувати весь педагогічний процес так, щоб не завдавати збитків здоров'ю кожної дитини. Не слід також забувати, що готовність дітей до систематичного навчання різна, різний стан їхнього здоров'я, отже, процес адаптації до школи в кожному окремому випадку буде різним.

Одним із головних критеріїв, що характеризують перебіг адаптації до систематичного навчання, є стан здоров'я дитини і зміна його показників під впливом навчального навантаження. Існують показники, за якими вчитель і батьки можуть визначити порушення стану здоров'я. Одним із важливих показників, який легко контролюється, є маса тіла. Ще один дуже інформативний показник артеріальний тиск [9].

Успішна адаптація до шкільного життя залежить від рівня готовності дитини до навчання в першому класі, сформованості

основних передумов навчальної діяльності. Чим краще готовий організм дитини до всіх змін, пов'язаних із початком навчання в школі, долаття труднощів, яких не уникнути, тим легше вона їх подолає, тим спокійнішим буде процес пристосування до школи. Практика показує, що у дітей, не готових до систематичного навчання, набагато важче і триваліше проходить адаптація, пристосовування до школи. Тобто фактично “неготові” діти – це контингент ризику мати найбільші труднощі, ризику невстигання, ризику поглиблення вже наявні відхилення в стані здоров'я або захворюти від надмірних навантажень і перевтомлення.

Саме тому такі діти вимагають особливого підходу і особливої уваги вчителя і тому так важливо визначити рівень готовності до школи ще до початку навчання. Як показують багаторічні дослідження цієї проблеми, готовність дитини визначається її фізичним і психічним розвитком, станом здоров'я, розумовим і особистісним розвитком, тобто велике значення має весь комплекс факторів [9].

Спеціальна готовність до навчання, рівень здібностей дитини щодо читання, письма й лічби. Здібність або передумови в оволодінні спеціальними знаннями й навиками психологи називають “увідними навичками”. Програма й методика навчання, що існують у сучасній школі, розраховані на дитину, яка не отримала спеціальної підготовки, – навчання читання, письма, лічби.

Психологічна готовність до навчання. Вона передбачає готовність розумову, мотиваційну, емоційно-вольову й соціальну. Проаналізуємо складові компоненти психологічної готовності, оскільки рівень їх розвитку обумовлює успішність адаптації дитини до школи, її навчальні успіхи [1, 9].

Інтелектуальна готовність до навчання – це достатній рівень розвитку деяких пізнавальних процесів. Можна сказати, що інтелектуальна зрілість відображає функціональне дозрівання структур головного мозку. Але розумова готовність дітей до школи не зводиться тільки до оволодіння певного сумою знань про навколишнє середовище, а включає мислительні дії та операції. Тому вона визначається як уміння дошкільнят розв'язувати прості задачі, робити звуковий аналіз слова або зв'язно розповідати про зображення на картці, так і тим, якою мірою їм доступні операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення дій тощо. Важливим є не стільки обсяг знань дитини, скільки їх якість, ступінь усвідомлення, чіткість уявлень [9].

У структурі мотиваційної сфери першокласника представлені різні мотиви, але лише якийсь один може домінувати.

Повноцінна навальна мотивація повинна включати і пізнавальні мотиви, і широкі соціальні мовити, але індивідуальність кожної

дитини проявляється в домінуванні якогось із цих мотивів усередині навчальної діяльності [5].

Емоційно-вольова готовність дитини до навчання – визначає уміння регулювати свою поведінку в достатньо складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням, переживаннями.

Зі вступом до школи змінюється зміст і характер ставлення дитини до оточуючого світу і до самої себе. Вона усвідомлює особливу важливість навчальної діяльності – це суспільно-значуща діяльність (людина вчиться, що стати корисною суспільству, навчання – це державна справа). Учень має нові обов'язки, за виконання яких звітується перед суспільством в особі вчителя: регулярно ходити до школи, робити уроки, не запізнюватися, виконувати правила для учнів тощо. Система Дитина–Дорослий якісно змінюється, диференціюється. У стосунках Дитина–Вчитель діє мораль односторонньої поваги, слухняність. Вчитель – центральна персона не тільки на уроці, а на певний час у всьому житті дитини. Цим і характеризується, в першу чергу “внутрішня позиція учня” (А.І. Божович) [5].

Група є середовищем народження ініціативної поведінки й у пізнавальній сфері, якщо вчитель використовує групові форми праці, вміло спрямовує зусилля кожного на спільне вирішення навчальних завдань.

Виникає і нове ставлення учня до самого себе (гордість, радість, смуток, образа, прикрість та ін., що значною мірою визначається успіхами у навчанні). У молодших школярів вимоги до інших більш суворі, оцінки більш категоричні, ніж оцінка себе. Коли стикається бажання та обов'язок “хочу” та “треба”, дитина частіше додержується бажань. Але внутрішнього конфлікту, мук сумління не виникає. Дитина виправдовує себе: “Я цього не хотів зробити”, або “Я не знаю, як це вийшло”. Вона на довільному рівні вчиняє завжди “Як треба”, а на мимовільному – слухає своїх намірів, саме тому виникає неузгодженість мотивів реальних та тих, про які говорять. Про вчинки товаришів теж судять за їх наслідками, в мотиви не вникають. Самооцінка частіше завищена, хоча більш критична, ніж у дошкільників [8].

Неправильна поведінка педагога, об'єктивні труднощі адаптації до школи призводять до виникнення шкільного стресу, а деякі і до неврозу, страхів. Як зазначає Р.В. Овчарова, “шкільний стрес” – це таке порушення психічного стану, яке призводить до різного погіршення стану здоров'я і не дає можливості учню успішно справлятися з навчальним навантаженням, нормально спілкуватися. Слід зазначити, що соціальна позиція школяра, яка накладає на нього почуття відповідальності, обов'язку, може спровокувати

появу страху “бути не тим”. Дитина боїться не встигнути, запізнитися. Зробити не так, не те, бути засудженою і покараною [4].

Як зазначає Р.В. Овчарова, іноді страх перед школою викликаний відсутністю навичок спілкування, конфліктами з ровесниками, страхом проявів фізичної агресії з їх боку. Особливо це характерне для емоційно чутливих, соціокультурно і педагогічно занедбаних дітей. У них часто виникає соціальна дезадаптація, яка вказує на відгородженість, ізольованість у шкільному колективі. Тому завдання учителя буде надання допомоги дитині в успішній адаптації в колективі ровесників. І тому, на адаптацію вихованців до школи і шкільних вимог, на їх емоційний стан, бажання вчитися впливає характер спілкування учителя з молодшими школярами. Особлива увага приділяється тим стилям, які не сприяють адаптації до школи, які впливають на емоційний стан дітей. І передусім тоді, коли учні переживають деякі труднощі в навчанні [4].

Актуальним завданням сучасної школи є робота, яка спрямовує своє русло на гармонійне формування особистості, створення сприятливих умов для самореалізації кожної дитини.

Отже, можна зробити висновок, що проявами дезадаптації в початковий період навчання є: швидка стомлюваність, спад працездатності на кінець дня, тижня; підвищена тривожність, плаксивість; неадекватна поведінка; невміння будувати стосунки з дітьми та дорослими; неспішність у навчанні.

Шкільна дезадаптація проявляється у таких формах: непристосованість до предметної сторони діяльності; нездатність керувати своєю поведінкою; нездатність прийняти темп шкільного життя; шкільний невроз, або “фобія школи”.

Список використаних джерел

1. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И.Гуткина. – М., 1986. – 160 с.
2. Заброцький М.М. Вікова психологія: навчальний посібник / М.М.Заброцький. – 2-ге видання. Виправлене і доповнене. – К., 2002. – 104 с.
3. Задесенець М.П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особливості / М.П.Задесенець. – К.: Головне видавництво об'єднання “Вища школа”, 1978. – 120 с.
4. Зеленова М. Особенности самовосприятия и восприятия своих учеников учителями начальных классов с разным типом педагогического взаимодействия / М.Зеленова// Психологическая наука и образование, 1999. – №1. – С. 25-30.
5. Маркова А.К. Формирование мотивации учения / А.К.Маркова. – М., 1990. – 180 с.

6. Маркова А.К. Формирование мотивов учения в школьном возрасте / А.К.Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 94 с.
7. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога / Р.В.Овчарова. – М., 2001. – 260 с.
8. Подоляк Л.Г. Основы вікової психології: навчальний посібник. – К.: ПП Главник, 2006. – 112 с. – (Серія “Психолого-інструментарій”). – 280 с.
9. Все про адаптацію // Психолог. Серія “Шкільний світ”. – № 25-26 (121-122), липень 2004. – С. 18-25.
10. Цылев В.Р. О проблеме психологической адаптации школьников // Психологическая наука и образование. – 1998 – № 3-4. – С. 21-26.

The article is sacred to the problem of adaptation of child to the studies at school. The basic physiology and psychological aspects of adaptation of child are considered in particular to school .

Keywords: adaptation, to put, adaptation, perception.

Отримано: 25.06.2010

УДК 159.922.6

О.В. Орлова

Активізація становлення пошукової активності у молодших школярів з різним рівнем навчальних досягнень

Стаття присвячена проблемі розвитку пошукової активності у дітей молодшого шкільного віку та обґрунтуванню ролі і функцій нестандартних математичних задач як важливого засобу активізації пошукової активності учнів молодших класів з різним рівнем успішності.

Ключові слова: пошукова активність, комбінаторні задачі, пошук.

Статья посвящена проблеме развития поисковой активности у детей младшего школьного возраста и обоснованию роли и функций нестандартных математических задач как важного средства активизации поисковой активности учеников младших классов с разным уровнем успеваемости.

Ключевые слова: поисковая активность, комбинаторные задачи, поиск.